

КНІГАВЫДАВЕЦКІЯ СУВЯЗІ МІНСКА І ВАРШАВЫ Ў КАНЦЫ ХVІІІ – ПАЧАТКУ ХХ СТ.

Мінскае кнігавыданне з яго першых крокаў – гэта, па звестках даследчыкаў, ХVІІ–ХVІІІ ст., і да актыўнай дзейнасці ў ХІХ – пачатку ХХ ст. – застаецца яшчэ даволі адносна вывучанай і асветленай з’явай. Прагалы асабліва тычацца перыяду зараджэння мінскага кнігадрукавання. Прэтэндэнтамі на ролю пачынальнікаў мінскага кнігадрукавання з’яўляюцца: друкарня пры Свята-Духавым мужчынскім манастыры і друкарня праваслаўнага брацтва пры царкве Святых Пятра і Паўла, якія, магчыма, дзейнічалі ў 20–30-я гг. ХVІІ ст. [20, с. 24]. Аднак з часоў ХVІІ ст. не захавалася ніводнай кнігі, надрукаванай у гэтых друкарнях. Вядома толькі адно мінскае выданне П. Дамжыва-Лютковіча, пакінуўшага больш значны след ва ўкраінскім кнігавыданні [19, с. 244]. Першы ігумен Петрапаўлаўскага саборнага храма ў Мінску Павел Дамжыў-Лютковіч, які, пачынаючы з 1612 да 1617 г. (?) займаўся будаўніцтвам названага храма па распараджэнню Віленскага праваслаўнага брацтва, у другі свой прыезд у Мінск (1621–1624 гг.) выдаў у 1622 г. *Казанне на смерць Аляксандра Фэдаравіча Шэптыцкага* [15, с. 96]. Украінскія даследчыкі лічаць П. Дамжыва-Лютковіча вандруючым друкаром-выдаўцом, пісьменнікам. Магчыма, што і ў Мінск ён прыезджаў са сваёй друкарняй. Наступным прэтэндэнтам з’яўляецца друкарня ордэна базыльянаў, звесткі аб пачатку дзейнасці якой адносяцца таксама да ХVІІ ст. [18, с. 152]. Бібліяграфічныя звесткі, якія сведчаць пра некаторыя выданні мінскага ордэна базыльянаў ХVІІІ ст., прадставіў польскі бібліёграф К. Эстрэйхер, шэсць з іх адначаны ў працах польскай даследчыцы М. Пидлыпчак-Маяровіч [6, с. 219–220]. Аднак можна выказаць меркаванне, што ў бібліяграфічнай працы К. Эстрэйхера базыльянскіх друкаў з Мінска болей, хаця іх апісанні не заўсёды поўныя і дакладныя (напрыклад, Е.ХІ. 138, 139). Даныя беларускага вучонага А. Мальдзіса дапаўняюць вядомыя бібліяграфічныя звесткі яшчэ 5 новымі друкамі мінскіх базыльянаў. Яго спіс налічвае да 13 выданняў [16, с. 144–145]. Яшчэ 4 новыя апісанні падае М. Васілеўская [11, с. 12]. Супрацоўнікам адзела рукапісаў, старадрукаў і рэдкай кнігі Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі таксама ўдалося дапоўніць трыма пазіцыямі (*Rymkiewicz B. Propositiones theologicae... 1786; Dodsley R. Banun natchniony. 1791; Obrapalski T. Mowa... miana w*

Мінску р. 1791... 1791) названы спіс мінскіх базыльянскіх выданняў і скласці адпаведную картатэку. Вядома, што некаторыя з выданняў захоўваюцца ў Нацыянальнай бібліятэцы ў Варшаве, а таксама ў ЦНБ НАН Беларусі. Дашіруюцца гэтыя старадрукі 1784—1794 гг. Недаследаваныя выданні мінскіх базыльянаў з’яўляюцца, у асноўным, свецкімі выданнямі. Па нашых падліках, 20 з іх – на польскай мове, 1 – на латыні, 1 – на рускай мове.

Тая сітуацыя, якая склалася адносна пытання аб пачатку кнігавыдання ў Мінску, а менавіта – адсутнасць асобных навукова-даследчых прац у гэтым кірунку, асабліва беларускіх вучоных, пакідае і разгляд кнігавыдавецкіх сувязяў гэтага перыяду на эмпірычным узроўні, які дазваляе выказаць толькі пэўныя меркаванні і гіпотэзы. Таму, каб паказаць прыкладную мадэль кнігавыдавецкіх сувязяў паміж Мінскам і Варшавай, прыйшлося засноўвацца на выніках асабістага даследавання, якое ахоплівае мінскае кнігавыданне 1795—1917 гг. У аснове прапанаванай канцэпцыі ляжыць вылучэнне, у першую чаргу, у міжрэгіянальных кнігавыдавецкіх сувязях міжнацыянальных кантактаў, якія, засноўваючыся на міжасабовых прыватных кантактах, прыводзілі ў дзеянне механізм сумесных праектаў – аўтарскіх, друкарскіх, выдавецкіх.

У канцы XVIII – пачатку XX ст. Мінск з’яўляўся адным з трох гарадоў Паўночна-Заходняга краю, акрамя Вільні і Гродна, дзе былі найбольш значныя асяродкі польскай культуры [21, с. 199]. Патрэбы ў польскамоўным кнігадрукаванні да 1864 г. ажыццяўлялі амаль усе мінскія друкарні, якія працавалі на працягу гэтага часу, – Губернская, І. Стэфановіча, Ё. Дворца, З. Прэса, Ф. Фалька, Э. Адамовіча; выдаўцы – браты Бейліны, А. Валіцкі, І. Легатовіч і іншыя, польскамоўныя выданні якіх складалі 65 % ад усёй выпушчанай мінскай кніжнай прадукцыі. Запатрабаванні грамадскасці горада ў польскай кнізе задавальняліся і віленскімі выдаўцамі Ю. Завадскім і А. Сыркіным. Мінскія кнігавыдаўцы развівалі сувязі не толькі з варшаўскімі, але і кракаўскімі і познанскімі выдаўцамі. У гэтых сувязях значнае месца як пасрэдніку належала менавіта Вільні, якая на пачатку XIX ст. займала другое месца пасля Варшавы па друку польскамоўных кніг, а ў 1854–1863 гг. уступіла першынство Львову і Кракаву [8, с. 60]. На правах адміністрацыйнага, гісторыка-культурнага цэнтра Вільня выконвала і функцыю распаўсюджвальніка польскамоўнай кнігі ў Паўночна-Заходнім краі. Найбольшыя віленскія кнігавыдавецкія фірмы мелі трывалыя сувязі з варшаўскімі выдаўцамі – Завадскім, Глюксбергам, Оргельбрандам, якія, дзякуючы роднасным сувязям, ажыццяўлялі сумесныя вы-

давецкія ініцыятывы (8, с. 83). Працэс выдання польскамоўнай кнігі ў першай палове XIX ст. адлюстроўвае наступная табліца [14]:

Гады	Гарады	Колькасць выданняў	Працэнтны склад ад агульнай колькасці польскамоўных выданняў
1834–1843	Варшава	1 739	32,2 %
	Вільня	652	12,1 %
	Кракаў	578	10,7 %
	Львоў	372	6,9 %
	Мінск	7	0,1 %
	Кіеў	5	0,09 %
1844–1853	Варшава	1 851	25,5 %
	Львоў	1 131	15,6 %
	Кракаў	922	12,7 %
	Вільня	596	8,2 %
	Кіеў	44	0,6 %
	Мінск	12	0,1 %
1854 –1863	Варшава	3 087	31,7 %
	Кракаў	1 177	12,1 %
	Львоў	1 080	11,1 %
	Вільня	818	8,4 %
	Кіеў	85	0,8 %
	Мінск	38	0,3 %

У 1800–1864 гг. мінска-варшаўскія кнігавыдавецкія адносіны праявіліся ў шэрагу сумесных праектаў. Імі сталі выданні мінскіх кнігароў-выдаўцоў братоў Бейліных і варшаўскага выдаўца С. Оргельбрэнда – *Stella Fornarina* Ул. Сыракомлі (1859), *Piersze wrazenia* (1858); мінскага літографа Фалька і варшаўскага выдаўца Натансона – *Abecadlo w ryzunkach* (1852). Так, мінска-варшаўскія выданні былі ў рэчышчы традыцыйнага польскага кнігадрукавання, дзе выдаўцамі выступалі у тым ліку кнігары. Праца мінскага кнігара-выдаўца А. Валіцкага мела значны ўплыў на развіццё ўзаемаадносін паміж Мінскам і Варшавай. А. Валіцкі падтрымліваў цесныя кантакты з такімі выдаўцамі з Варша-

вы, як Я.Сікорскі [1], Гебетнер і Вольф, У.Отт. Кнігавыдавецкае супрацоўніцтва паміж імі было ў межах рэалізацыі сумесных нотна-музычных выданняў, іх распаўсюджвання.

У першай палове XIX ст. паліграфічная база Варшавы, як і Вільні, заставалася на першых пазіцыях у справе выдання для некаторых мясцовых аўтараў, у тым ліку і з Мінска (А.Машыньскага, Ф.Чаплялінскага). Так, у 1864 г. у Варшаве было 17 друкарняў [5, с. 224]; у Вільні – 12 друкарняў [8, с. 27]; у Мінску – 3 друкарні. Выключнымі выпадкамі былі перавыданні польскамоўных кніг мінскіх аўтараў у Каралеўстве Польскім (Falk A. *Abecadło w rysunkach*. Poznań, 1857).

Акрамя актыўных мінска-варшаўскіх польскамоўных кнігавыдавецкіх праектаў, пачатак 1860-х гг. адзначаны выходам у Варшаве двух беларускамоўных выданняў – нелегальнай брашуры *Песні набожныя* (1861) і *Элементарнае для добрых дзетак католікаў* (1862) [11, с. 18–19]. Нацыянальныя беларускія ініцыятывы ў польскім кнігавыданні былі асабліва інтэнсіўнымі ў 1890-я гг. – выданне твораў Ф.Багушэвіча *Дудкі беларускай* (1891, 1896), *Трулялёначкі ў Кракаве* (1892), *Смыка беларускага* (1894) ў Познані; *Людз беларускага на Русі Літоўскай* (Т. 1–3, 1897–1903) М.Федароўскага ў Кракаве; фальклорных запісаў А.Гурыновіча, І.Чэрнага, перакладзеных у пачатку XX ст. на беларускую мову М.Фальскім і выдадзеных таксама ў Кракаве [11, с. 120]. Непасрэдна з Мінскам была звязана кнігавыдавецкая дзейнасць Марыяна Фальскага. Сваю перакладчыцкую і выдавецкую дзейнасць ён пачаў у Варшаве ў 1903 г. выданнем лацінкай кнігі Маурыцыя Жыха *Da swajho boha* [11, с. 121]. Як адзначыў С.Александровіч, мінская грамадскасць ахвяравала пэўныя сродкі М.Фальскаму для выдання ў Варшаве і Кракаве беларускіх твораў, якія пасля перапраўляліся і на Беларусь [11, с. 122].

Пасля 1864 г. польскамоўнае кнігадрукаванне адзначана пэўным крызісам. Так, у 1864–1868 гг. колькасць назваў кніг, надрукаваных у “Літве, Беларусі і Русі” знізілася ў 10 разоў, і нават яшчэ ў 1879–1883 гг. была ў 4 разы меншай, чым да 1864 г. [3, с. 58]. Паніжэнне выдання польскай кнігі было адзначана і ў Варшаве, але значна менш. Толькі на $\frac{1}{4}$ былі зніжаны прапановы варшаўскіх кнігавыдаўцоў у першым пяцігоддзі пасля 1863 г. [3, с. 59]. Захоўвалася выданне польскамоўнай кнігі ў Пецярбурзе ў Б.М.Вольфа (М.Вольфа) [3, с. 59]. 1880-я гг. сталі пачаткам паступовага росту выпуску польскамоўных выданняў. За перыяд з 1880 па 1899 г. у Вільні, паводле К.Эстрэйхера, іх было выдадзена 267. Гэта амаль у 4 разы менш, чым у 1854–1863 гг. Толькі ў 1909–1911 гг. выпуск польскамоўных выданняў у Вільні дасягнуў 60 %

ад агульнай колькасці ўсіх польскамоўных выданняў, надрукаваных за межамі Польскага Каралеўства (21 % – Кіеў, 10 % – Пецяўбург, 9 % – 16 гарадоў на тэрыторыі Расійскай імперыі, сярод якіх і Мінск) [3, с. 37–39]. Для параўнання прывядзём наступную табліцу [13]:

Гады	Гарады	Колькасць выданняў	Працэнтны склад ад агульнай колькасці польскамоўных выданняў
1909–1911	Варшава	4 848	81,5 %
	Кіеў	95	1,6 %
	Вільна	273	4,5 %
	Мінск	4	0,07 %
1914–1920	Кіеў	280	
	Пецяўбург	94	
1914–1915	Вільня	77	
1914–1920	Масква	74	
1914–1917	Мінск	13	

У Мінску перыяд з 1865 па 1905 г. адзначаны як перыяд дамiнуючага рускамоўнага кнiгавыдання. Выданнi на польскай мове складалi 0,7 % ад агульнай колькасцi выданых тут кнiг. Колькасць польскамоўных выданняў у вызначаны перыяд зменшылася ў Мiнску ў 15 разоў (са 118 у 1795–1864 гг. да 8 у 1865–1904 гг.).

У 1880–90-я гг., калi дзейнiчала фактычная забарона на выданне польскамоўнай кнiгi ў Паўночна-Заходнiм краi, мiнскiм кнiгарам Соф'i Савiцкай i Яну Фiлiповiчу-Дубовiку ўдалося рэалiзаваць сумесныя польскамоўныя кнiжныя выданнi ў Варшаве. Кнiгарня С. Савiцкай падтрымлівала цесныя кантакты з польскiмi таварыствамi “Oswiata”, “Przyjaciół uczacej się młodzi” [10, с. 113]. Так, у 1881 г. С. Савiцкая, сястра А. Валiцкага, якая стала прадаўжальнiцай яго дзейнасцi, арганiзавала за свой кошт друк кнiгi Ю. Крашэўскага *Dwa bogi, dwie drogi* ў друкарнi Яна Сiкорскага ў Варшаве, а ў 1898 г. Ян Фiлiповiч-Дубовiк усталяваў супрацоўнiцтва з варшаўскiм друкаром А. Каўтзам. Вынiкам гэтага стала выданне кнiгi мiнскага паэта Багуслава Адамовiча *Mielodje*. З кракаўскiм жа друкаром В. Л. Анчыцам i варшаўскiм выдавецтвам Гебетнера i Вольфа была выдана кнiга *O brzasku* мiнскага паэта Ю. Вяржбiцкага. Дарэчы, варшаўская фiрма Гебетнера i Вольфа з 1890-х гг. выходзiць на першыя пазiцыi па пастаўках польскай кнiгi ў

Расійскую імперыю (да 18 %), у тым ліку ў Вільню да Ю.Завадскага і В.Макоўскага [3, с. 139–143].

Пасрэдніцтва Вільні ў рэалізацыі мінска-варшаўскіх кнігавыдавецкіх праектаў яскрава адлюстравалася ў дзейнасці менавіта В.Макоўскага. Прафесійная працоўная практыка В.Макоўскага, якую ён прайшоў у Густава А.Гебетнера і Аўгуста Р.Вольфа [3, с. 111], яго знаёмства з працай фірмы спрыялі развіццю не толькі кнігагандлёвай дзейнасці В.Макоўскага ў Вільні, а потым і ў Мінску, а і ўсталяванню стабільных кнігавыдавецкіх кантактаў з Варшавай і Кракавам. З 1901 г. у сумесныя польскія праекты В.Макоўскага ўключаецца і Мінск. Выданнем мінска-віленскай кнігарні В.Макоўскага ў варшаўскай друкарні М.Арцта выходзяць *Zarys dziejów Litewskich* Х.Паяты (К.Скірмунт) (1901); *Troki* (1902); у кракаўскай друкарні Анчыца – *Baśń Puszczy Białowieskiej* В.Макоўскага (1902); у варшаўскай друкарні П.Ласкаўэра – *Godzina pogardy* В.Макоўскага (1906), *Z nad Wilii i Niemna* (1906). У 1907 г. мінска-віленская кнігарня В.Макоўскага засноўвае кнігавыдавечкую серыю *Wydawnictwo Groszowe*, у якой выйшла некалькі літаратурна-мастацкіх выданняў. Усяго было здзейснена да 12 сумесных кнігавыдавецкіх праектаў. Кнігарня В.Макоўскага стала ажыўленым цэнтрам культурнага руху ў Мінску [9, с. 12].

Усе польскамоўныя выданні 1865–1905 гг. у Мінску былі толькі сумеснымі кнігавыдавецкімі праектамі.

Афіцыйны дазвол друку на мясцовых мовах, прыняты ў 1905 г., актывізаваў польскамоўнае кнігавыданне ў Мінску. Іх колькасць вырасла ў 4 разы ў параўнанні з папярэднім перыядам (з 8 да 31). Большасць польскамоўных мінскіх выданняў 1905–1917 гг. – гэта выданні па сумесных праектах: мінска-віленска-варшаўскіх. Найбольшы пад'ём менавіта мінска-варшаўскіх кнігавыдавецкіх сувязяў адзначаны ў 1917 г., калі было створана вайсковае навуковае таварыства, якое з мая да жніўня 1917 г. дзейнічала ў Кіеве, а потым яго галоўнае упраўленне было па прапанове Доўбар-Мусніцкага перанесена разам з рэдакцыяй выдавецтва ў Мінск [2, с. 416]. Усяго да канца 1917 г. рэдакцыя пад кіраўніцтвам Генрыка Багінскага выдала 40 нумароў бібліятэчкі *Biblioteki Wiadomości Wojkowych* (кнігі і брашуры культурна-асветнага зместу). Менавіта ў Мінску выйшлі, па нашых меркаваннях, тры нумары (N 14, 19, 22). Таварыствам (Варшава-Кіеў-Мінск) былі здзейснены яшчэ некалькі польскамоўных выданняў (*Książnica żołnierza polskiego im. Tadeusza Kosciuszki, Słownik wojskowy rosyjsko-polski i polsko-rosyjski*).

Па ініцыятыве Польскай рады мінскай зямлі ў Мінску было заснавана таварыства падтрымкі польскага друку і чытання, а таксама з 1916 г. пачала дзейнічаць выдавецкая суполка кнігароў-выдаўцоў з уласнай друкарняй, якая ставіла мэтай сваёй дзейнасці выданне школьных падручнікаў [10, с. 182]. В.Макоўскі занатаваў у сваіх успамінах 6 выданняў суполкі: “Woronickiej Janiny Mały elementarz A.B.C...; Jankowski Wypisy; Wołłowicza Geografia; Paszkiewiczowej Gramatyka; Życkiej L. Najmiejsze Czytanki; Kuncewicz Arytmetyka 3 tomy” [4, с. 520].

Кнігавыдавецкія сувязі паміж Мінскам і Варшавай служылі падтрымцы і развіццю польскамоўнага культурнага асяроддзя ў Мінску, хаця былі і не асноўнымі ў распаўсюджванні польскай культуры, аднак значна дапаўнялі гэты кірунак.

У 1905 г. пасля доўгай забароны яўрэйскага кнігадрукавання (ад 1838 г.) у Мінску выдаюцца кнігі на яўрэйскай мове (ідыш). Да 1838 г. у Мінску было выдадзена 20 кніг на іўрыце. Забарона на яўрэйскае кнігадрукаванне ў XIX ст. не распаўсюдзілася на Вільню, а таксама на Варшаву, дзе прадаўжалі выдаваць яўрэйскія кнігі [7, с. 216; 8, с. 79]. У Мінску кнігадрукаванне на яўрэйскай мове было ўзноўлена толькі пачынаючы з 1905 г., хаця асяродак яўрэйскай культуры ў Мінску з “яўляўся адным са значных у Паўночна-Заходнім краі [21, с. 204], а ўладальнікамі многіх мінскіх друкарняў і літаграфій (па нацыянальнаму складу) былі яўрэі. З 1905 г., як сведчаць архіўныя дакументы, шэраг гэтых друкароў выказалі жаданне набыць шрыфты і друкаваць на яўрэйскай мове (іўрыце, ідыш). У 1905–1917 гг. у Мінску, па нашых падліках, было выдадзена 16 кніг на яўрэйскай мове. На пашырэнне і ўзмацненне яўрэйскага кнігадрукавання мелі ўплыў і ўзаемасувязі ў кнігавыданні. 1905–1906 гг. адзначаны сумеснымі мінска-варшаўскімі выдавецкімі праектамі, удзельнікамі якіх сталі мінскае выдавецтва “Культура” і варшаўская друкарня “Издательская типография”. Гэта былі ў асноўным выданні мастацкай літаратуры на ідыш.

Такім чынам, у аснове мінска-варшаўскіх кнігавыдавецкіх сувязяў ляжалі нацыянальныя культурныя ініцыятывы: польскія, беларускія, яўрэйскія, кожная з якіх удзельнічала ў працэсе кнігавыдавецкіх узаемасувязяў, выпрацоўваючы свой тып адносін.

ЛІТАРАТУРА

1. AGAD. III. Archiwum Przeddzieckich. L. 1–3.
2. Bagiński H. Z dziejów Towarzystwa Wiedzy Wojskowej: (Z 50-tą rocznicę powstania Tow. Polskiej WW) // Przegląd hist. 1968. N 2 (46). S. 413–416.

3. **Kuszlejko J.** Książka polska w Rosji na przełomie XIX i XX wieku. Warszawa, 1993. 258 s.
4. **Makowski W.** Wspomnienia starego księgarza na tle 52-letnich osobistych przeżyć. Młodym kolegom po fachu. Cz. IV. Rok 1915–1920 // Przegląd Księgarski. 1925. N 20. S. 519–521.
5. **Plachecki M.** Makrospołeczna sytuacja komunikowania w dobie niewoli: (Królestwo Polskie 1864–1885) // Piśmiennictwo – systemy kontroli – obiegi alternatywne. Warszawa, 1992. S. 224–249.
6. **Pidtypczak-Majerowicz M.** Bazylianie w Koronie i na Litwie: Szkoły i książki w działalności zakonu. Warszawa; Wrocław, 1986. 272 s.
7. **Rowicka M., Kostecki J.** Drukarnie w Królestwie polskim w latach 70-tych XIX w.: Wielkość i charakter produkcji // Rocznik Biblioteki Narodowej. 1991. 25. S. 216; Stolzman M. Nigdy... S. 79.
8. **Stolzman M.** Nigdy od ciebie miasto...: Dzieje kultury wileńskiej lat międzypowstaniowych (1832–1863). Olsztyn, 1987. 280 s.
9. **W.D. Mińsk Litewski** // Świat. 1909. N 31. S. 12.
10. **Życka L., Leska M.** Działalność popowstaniowa polaków ziemi Mińskiej: (Materiały i wspomnienia). Warszawa, 1939. 312 s.
11. **Александровіч С.Х.** Пуцявіны роднага слова: Праблемы развіцця бел. літ. і друку другой паловы XIX – пачатку XX ст. Мн., 1971. 248 с.
12. **Василевская М.** Белоруссия в печати XVIII столетия. Мн., 1985. 289 с.
13. **Выкарыстаны** звесткі з выдання: Stolzman M. Nigdy od ciebie miasto... С. 80–81, а таксама уласныя падлікі.
14. **Выкарыстаны** звесткі з выдання: Kuszlejko J. Książka polska..., а таксама ўласныя падлікі.
15. **Кніга Беларусі, 1517–1917:** Зводны каталог. Мн., 1986. 615 с.
16. **Мальдзіс А.І.** Кнігадрукаванне Беларусі ў XVIII стагоддзі // Кніга, бібліотечное дело и библиография в Белоруссии. Мн., 1974. С. 130–151.
17. **Миловидов А.И.** Судьба русской книги в Северо-Западном крае в связи с его культурной историей. СПб., 1903. 34 с.
18. **Мінск** // Энциклапедыя гісторыі Беларусі. Мн., 1999. Т. 5. С. 152.
19. **Огіенко І.І.** Історія українського друкарства. Київ, 1994. 448 с.
20. **Триста лет в православии:** (Ист. очерк трехсотлетия существования Минского Екатерининского собора) / Сост. П.Афонский. Мн., 1913. 72 с.
21. **Шыбека З.** Гарады Беларусі: (60-я гады XIX – пачатак XX стагоддзя). Мн., 1997. 292 с.